

การพัฒนาศักยภาพพระวิปัสสนาจารย์ในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์*

THE POTENTIAL DEVELOPMENT OF VIPASSANA INSTRUCTOR MONKS IN PRACHUAP KHIRI KHAN PROVINCE

พระปลัดอนันท์ ญาณธมฺโม, พระครูสังฆรักษ์ทรงพรธณ ขยทตฺโต, พระสมุทรวชิรโสภณ

Phrapalad Anon Nanadhammo, Phrakhrusangharak Songphan Jayadatto,

Phra Samutrawachirasophon

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Corresponding Author E-mail: Panon2020@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้เพื่อศึกษา ศึกษาการพัฒนา เปรียบเทียบความคิดเห็น ปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะในการพัฒนาศักยภาพพระวิปัสสนาจารย์ในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เป็นการวิจัยแบบผสมวิธี

ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาศักยภาพพระวิปัสสนาจารย์ ภาพรวม อยู่ในระดับมาก ปัจจัยส่วนบุคคลต่างกัน มีความคิดเห็นไม่แตกต่างกัน จึงปฏิเสธสมมติฐานการวิจัย ปัญหา อุปสรรค คือ พระวิปัสสนาจารย์บางรูปเป็นเจ้าอาวาสที่มีภารกิจมากจึงไม่ค่อยมีเวลา ดังนั้น ควรจัดกิจกรรมส่วนตัวทุกประเภทในระหว่างช่วงเวลาสอนธรรม พระวิปัสสนาจารย์บางรูปไม่มีคุณวุฒิ การศึกษาศาสตรสมัยใหม่ ดังนั้น ควรพัฒนาศักยภาพการศึกษาโดยศึกษาต่อระดับปริญญาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หรือมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย)

คำสำคัญ : การพัฒนา; ศักยภาพ; พระวิปัสสนาจารย์

Abstract

The Article was to study the development, comparison of the opinions, problems, obstacles, and suggestions for the potential development of Vipassana instructor monks in Prachuap Khiri Khan province. This mix-method research.

Found that he potential development of Vipassana instructor monks had an overall opinion at high level, the different personal factors had no different opinions, therefore reject the research hypothesis. Problems and obstacles were

*Received February 22, 2020; Revised April 16, 2020; Accepted May 10, 2020

some Vipassana instructor monks are abbot, so they rarely have time, should should refrain from any personal activities during the Dhamma Instruction. Lack of some Vipassana instructor monks not have the academic qualifications of modern science, should should develop educational potential by study in Sangha university degree (Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Or Mahamakut Buddhist University)

Keywords: Development; Potential; Vipassana Instructor Monks

บทนำ

วิปัสสนากัมมัฏฐาน เป็นที่ตั้งแห่งการกระทำที่เป็นปัจจัยให้เกิดการเห็นแจ้ง การเห็น พิเศษ และการเห็นโดยอาการต่าง ๆ มีความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา นี่เป็นการปฏิบัติทางจิตเพื่อให้จิตเกิดการเรียนรู้จดจำสภาวะการดับของขั้น 5 คือการดับซึ่งรัก โลภ โกรธ หลงทั้งหลาย ที่เกิดผ่านอายตนะภายในและภายนอกทั้ง 12 เพื่อถอดถอนความเห็นผิดว่ามีตัวเราได้ คือ ตา (รูป) หู (เสียง) จมูก (กลิ่น) ลิ้น (รส) กาย (สัมผัส) ใจ (ธรรมารมณ์) ดังกล่าวนี้นี้ วิปัสสนากัมมัฏฐาน จึงเป็นกิจที่สำคัญในพระพุทธศาสนา ดังปรากฏใน รุระ 2 คือ หน้าที่การงานที่พึงกระทำ หรือกิจในพระศาสนา มี 2 อย่าง ประกอบด้วย คณธรรมา ได้แก่ รุระฝ่ายคัมภีร์ หรือกิจด้านการเล่าเรียน และวิปัสสนารุระ ได้แก่ รุระฝ่ายเจริญวิปัสสนา หรือกิจด้านการบำเพ็ญภาวนา หรือเจริญกรรมฐาน อันรวมทั้งสมณะที่เป็นเบื้องต้น ซึ่งเรียกรวมเข้าไว้ด้วยโดยฐานมีวิปัสสนาเป็นส่วนสำคัญและคลุม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553) พระวิปัสสนาจารย์ คือ วิทยากรที่มีความจริง มีความสามารถจริง ฝึกปฏิบัติธรรมเห็นผลจริง เป็นผู้ถ่ายทอดวิธีการปฏิบัติกัมมัฏฐานไปสู่คนที่มาอบรม (พระมหากังวาล ธีรธมฺโม, 2557) พระวิปัสสนาจารย์ มีหน้าที่หลักคือ อธิบายให้ผู้ปฏิบัติธรรมได้รู้จักวิปัสสนากัมมัฏฐาน ทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตร คอยบอก สอน แนะนำ แก้ไข เกี่ยวกับกระบวนการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานเพื่อให้ได้ประสิทธิผลอันสูงสุด

อย่างไรก็ตาม มีผลงานวิจัยแสดงไว้อย่างชัดเจนว่า การปฏิบัติธรรมของประชาชนในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ยังมีความจำเป็นต้องมีพระวิปัสสนาจารย์คอยให้การฝึกอบรมได้อย่างถูกต้อง พระวิปัสสนาจารย์เองก็ต้องมีการพัฒนาให้มีความสามารถเพิ่มขึ้น และต้องปรับตัวให้ทันกับโลกาภิวัตน์ เพื่อเพิ่มความหลากหลายหรือทางเลือกให้กับประชาชนได้เข้าวัดเข้าสำนักปฏิบัติธรรมให้มากขึ้น พระวิปัสสนาจารย์ที่มีความใกล้ชิดกับประชาชนหรือผู้ปฏิบัติธรรมจะทำให้สามารถให้ความรู้ความเข้าใจ อธิบายให้เห็นชัดได้มากขึ้น ทำให้รู้ว่าการปฏิบัติธรรมสามารถพัฒนาตนเองให้ประสบความสำเร็จได้ (พระครูวิจิตรธรรมวิรักษ์ (บุญเลิศ ปญฺญาวุโธ), 2562)

จากความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาดังกล่าวข้างต้นนี้ ประกอบกับที่ผู้วิจัยมีสังกัดในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ จึงสนใจศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนาศักยภาพพระวิปัสสนาจารย์ในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์” เพื่อสังเคราะห์ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และเพื่อประโยชน์อันสูงสุดที่จะเกิดขึ้นกับพุทธศาสนิกชนผู้ประพฤติปฏิบัติธรรมสืบไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพการพัฒนาศักยภาพพระวิปัสสนาจารย์ในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์
2. เพื่อเปรียบเทียบความคิดเห็นที่มีต่อการพัฒนาศักยภาพพระวิปัสสนาจารย์ในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ โดยจำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล
3. เพื่อศึกษาปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะในการพัฒนาศักยภาพพระวิปัสสนาจารย์ในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์

วิธีดำเนินงานวิจัย

รูปแบบการวิจัยครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสมผสานวิธี โดยการวิจัยเชิงปริมาณ กำหนดการวิจัยเชิงสำรวจ เก็บข้อมูลจากพระสงฆ์ในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ จำนวน 1,575 รูป ได้ทำการสุ่มมาจากการประชากรโดยหาขนาดของกลุ่มตัวอย่างจากการใช้สูตรคำนวณของท่าโร ยามาเน่ (ถาณินทร์ ศิลป์จารุ, 2551) จึงได้ขนาดของกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 319 รูป เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยแบบสอบถาม และวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ ส่วนการวิจัยเชิงคุณภาพ มีผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 7 รูป เลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญแบบเจาะจง และวิเคราะห์เนื้อหาเชิงพรรณนา

ผลการวิจัย

1. ผลการศึกษาการพัฒนาศักยภาพพระวิปัสสนาจารย์ในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์
- ตารางที่ 1 ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และระดับความคิดเห็นที่มีต่อการพัฒนาศักยภาพพระวิปัสสนาจารย์ในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ โดยภาพรวม

(n = 319)

การพัฒนาศักยภาพพระวิปัสสนาจารย์ในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์	ระดับความคิดเห็น		
	$\bar{X}$	S.D.	แปลผล
ด้านความรู้ความสามารถ	4.11	0.604	มาก
ด้านทักษะการเผยแผ่ธรรม	4.18	0.607	มาก
ด้านความประพฤติ	4.23	0.568	มาก
โดยรวม	4.17	0.561	มาก

จากตารางที่ 1 พบว่า การพัฒนาศักยภาพพระวิปัสสนาจารย์ในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ โดยภาพรวม อยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.17 เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า อยู่ในระดับมากทุกด้าน ดังนี้ ด้านความประพฤติ มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.23 ด้านทักษะการเผยแพร่ธรรม มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.18 และด้านความรู้ความสามารถ มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.11 ตามลำดับ

2. ผลการเปรียบเทียบความคิดเห็นที่มีต่อการพัฒนาศักยภาพพระวิปัสสนาจารย์ในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ โดยจำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล

ตารางที่ 2 สรุปผลการเปรียบเทียบความคิดเห็นที่มีต่อการพัฒนาศักยภาพพระวิปัสสนาจารย์ในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์

ปัจจัยส่วนบุคคล	t-test	F-test	Sig.	ผลการทดสอบสมมติฐาน	
				ยอมรับ	ปฏิเสธ
สถานะ	0.488		0.626		✓
อายุ		0.875	0.479		✓
พรรษา		0.785	0.535		✓
การศึกษา		0.599	0.616		✓

จากตารางที่ 2 ผลการเปรียบเทียบ พบว่า ปัจจัยส่วนบุคคล ได้แก่ สถานะ อายุ พรรษา และการศึกษา มีผลให้ความคิดเห็นของพระภิกษุที่มีต่อการพัฒนาศักยภาพพระวิปัสสนาจารย์ในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ โดยภาพรวม ไม่แตกต่างกัน จึงปฏิเสธสมมติฐานการวิจัย

3. ปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะในการพัฒนาศักยภาพพระวิปัสสนาจารย์ในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์

ปัญหา อุปสรรค	ข้อเสนอแนะ
พระวิปัสสนาจารย์บางรูปไม่มีคุณวุฒิการศึกษา ศาสนาจารย์สมัยใหม่	ควรพัฒนาศักยภาพการศึกษา โดยศึกษาต่อระดับปริญญาบัตรในมหาวิทยาลัยสงฆ์ คือ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หรือมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พระวิปัสสนาจารย์บางรูปเป็นเจ้าของอาวาสจึงมีภารกิจจำนวนมาก ไม่ค่อยมีเวลา	ควรดัดกิจวัตรส่วนตัวทุกประเภทในระหว่างช่วงเวลาการสอนธรรม
พระวิปัสสนาจารย์ที่เก่ง ๆ บางรูป มีผู้มาขอเข้าพบจำนวนมาก	ควรจัดสรรเวลาในการต้อนรับผู้มาเยือนไม่ให้ทับซ้อนกับการปฏิบัติหน้าที่พระวิปัสสนาจารย์

จากตารางที่ 3 พบว่า พระสงฆ์ผู้ตอบแบบสอบถามเกี่ยวกับการพัฒนาศักยภาพพระวิปัสสนาจารย์ในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ มีข้อเสนอแนะ ดังนี้ ด้านความรู้ความสามารถ ได้แก่ ควรพัฒนาศักยภาพการศึกษา โดยศึกษาต่อระดับปริญญาบัตรในมหาวิทยาลัยสงฆ์ คือ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หรือมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ด้านทักษะการเผยแผ่ธรรม ได้แก่ ควรดัดกิจวัตรส่วนตัวทุกประเภทในระหว่างช่วงเวลาการสอนธรรม ด้านความประพฤติ ได้แก่ ควรจัดสรรเวลาในการต้อนรับผู้มาเยือนไม่ให้ทับซ้อนกับการปฏิบัติหน้าที่พระวิปัสสนาจารย์

อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยประสิทธิภาพการจัดการการศึกษาสงเคราะห์ของพระสังฆาธิการในอำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม มีประเด็นน่าสนใจซึ่งนำมาอภิปรายผลการวิจัยไว้ ดังนี้

1. การพัฒนาศักยภาพพระวิปัสสนาจารย์ในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์

การพัฒนาศักยภาพพระวิปัสสนาจารย์ในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ โดยภาพรวม พบว่าอยู่ในระดับมาก แสดงให้เห็นว่ากระบวนการพัฒนาศักยภาพพระวิปัสสนาจารย์ในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ มีความครบถ้วนครอบคลุมศักยภาพในตัวบุคคลของพระวิปัสสนาจารย์ทั้งทางด้านความรู้ความ สามารถ ทักษะการสอนหรือเผยแผ่ธรรม และคุณสมบัติด้านความประพฤติ ดังกล่าวนี้อสอดคล้องกับที่ พระญาณกร ปุณณโก (2561) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การพัฒนาศักยภาพพระวิปัสสนาจารย์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ ภาค 2” จากผลการวิจัยพบว่า รูปแบบการพัฒนาศักยภาพพระวิปัสสนาจารย์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 2

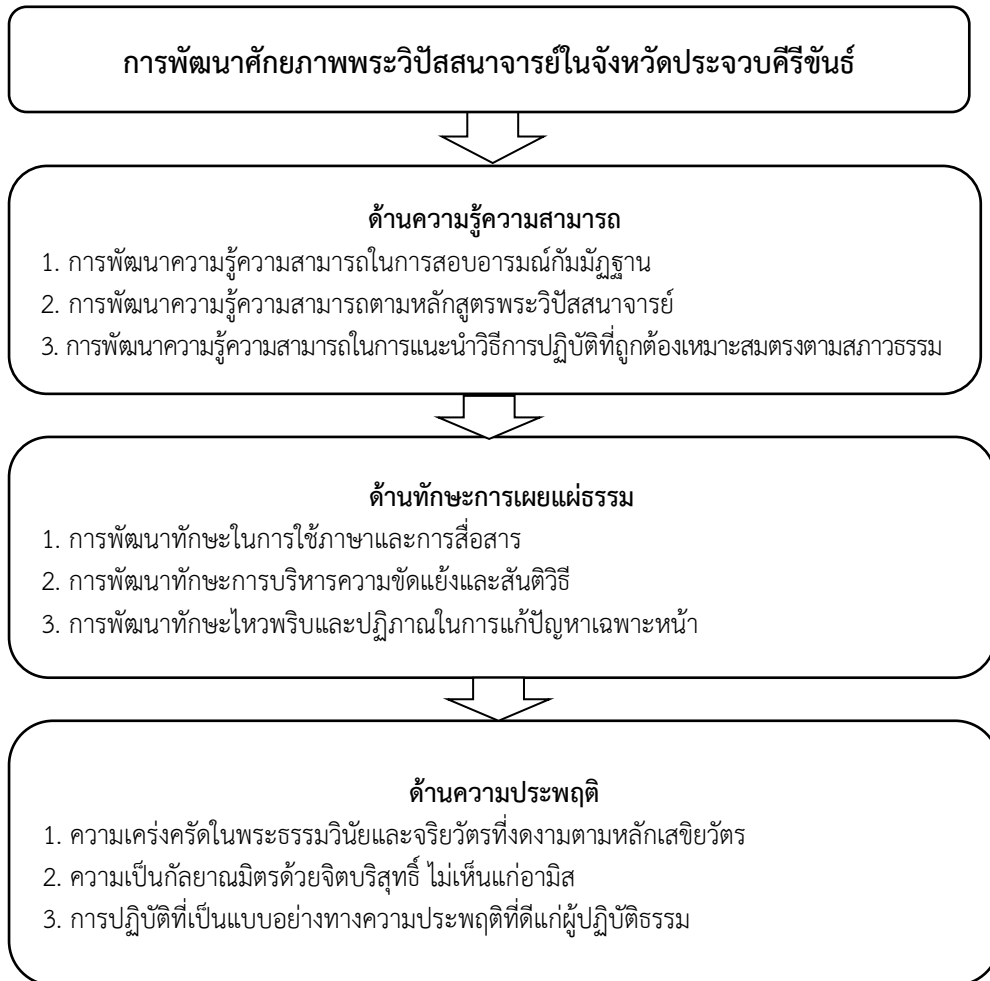
ด้านความรู้ ควรให้ความรู้แบบฝังความรู้ คือ การฝึกอบรมโดยการเอาความรู้ใส่ให้กับบุคลากรให้เกิดการซึมซับความรู้นั้น จากนั้นก็สามารถเรียนรู้ได้จากบุคคลอื่น ๆ ที่มีศักยภาพอยู่แล้ว โดยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันและกัน รวมถึงนำเอาความรู้จากบุคคลถ่ายทอดสู่บุคคล แล้วนำไปสู่การพัฒนาที่ควบเอาความรู้ที่หลากหลายเข้าด้วยกันได้ ด้านทักษะ อบรมการปฏิบัติงานหรือส่วนที่เกี่ยวข้อง การปฏิบัติงานร่วมกับผู้อื่น หรือการทำงานเป็นทีมเหล่านี้ เป็นต้น ต้องอาศัยทักษะซึ่งกันและกัน และร่วมกันจึงจะประสบผลสำเร็จ แล้วเรียนรู้เพิ่มเติมด้วยความกระตือรือร้นที่จะไขว่คว้าความรู้ใส่ตนเอง รู้จักที่จะบริหารจัดการงานต่าง ๆ อย่างเหมาะสม และสอดคล้องกับที่พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ (นิรันดร์ ศิริรัตน์) (2561) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “รูปแบบสมรรถนะพระวิปัสสนาจารย์แนวพุทธจิตวิทยา” จากผลการวิจัยพบว่า สมรรถนะพระวิปัสสนาจารย์แนวพุทธจิตวิทยาประกอบด้วย 5 สมรรถนะ คือ ด้านความรู้ ด้านการสอน ด้านบริสุทธิ์ศีล ด้านบุคลิกภาพ และด้านแรงจูงใจ โดยสมรรถนะครูแนวจิตวิทยา คือ สมรรถนะประจำสายงานครู พบว่า ประกอบด้วย 3 สมรรถนะ คือ ครูต้องมีความมุ่งมั่นในการปฏิบัติงานเพื่อมุ่งสู่ผลสัมฤทธิ์ มีความตั้งใจและเต็มใจให้บริการความรู้ พัฒนาตนเองอยู่เสมอ ทำงานเป็นทีมได้อย่างมีประสิทธิภาพ

2. ผลการเปรียบเทียบความคิดเห็นที่มีต่อการพัฒนาศักยภาพพระวิปัสสนาจารย์ในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ โดยจำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล

ผลการเปรียบเทียบความคิดเห็นที่มีต่อการพัฒนาศักยภาพพระวิปัสสนาจารย์ในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ โดยจำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล พบว่า พบว่า ปัจจัยส่วนบุคคล ได้แก่ สถานะอายุ พรรษา และการศึกษา มีผลให้ความคิดเห็นของพระภิกษุที่มีต่อการพัฒนาศักยภาพพระวิปัสสนาจารย์ในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ โดยภาพรวม ไม่แตกต่างกัน จึงปฏิเสธสมมติฐานการวิจัย สอดคล้องกับที่ พระครูโสภณปุรารักษ์ (2555) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์ด้านการอบรมการปฏิบัติธรรมของวัด ในอำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี” จากผลการวิจัยพบว่า ส่วนสถานภาพส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม ไม่มีผลทำให้เกิดความคิดเห็นที่แตกต่างกัน

องค์ความรู้จากการวิจัย

ผู้วิจัยนำเสนอองค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิจัย ดังนี้

ภาพที่ 1 องค์ความรู้จากการวิจัย

องค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิจัย การพัฒนาศักยภาพพระวิปัสณาจารย์ในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ดังนี้ **ด้านความรู้ความสามารถ** ประกอบด้วย การพัฒนาความรู้ความสามารถในการสอบอารมณ์กัมมัฏฐาน การพัฒนาความรู้ความสามารถตามหลักสูตรพระวิปัสณาจารย์ และการพัฒนาความรู้ความสามารถในการแนะนำวิธีการปฏิบัติที่ถูกต้องเหมาะสมตรงตามสภาวะธรรม **ด้านทักษะการเผยแผ่ธรรม** ประกอบด้วย การพัฒนาทักษะในการใช้ภาษาและการสื่อสาร การพัฒนาทักษะการบริหารความขัดแย้งและสันติวิธี และการพัฒนาทักษะไหวพริบและปฏิภาณในการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า **ด้านความประพฤติ** ประกอบด้วย ความเคร่งครัดในพระ

ธรรมวินัยและจริยวัตรที่ตรงตามหลักเสขียวัตถ์ ความเป็นกัลยาณมิตรด้วยจิตบริสุทธิ์ ไม่เห็นแก่อาณิส และการปฏิบัติที่เป็นแบบอย่างทางความประพฤติที่ดีแก่ผู้ปฏิบัติธรรม

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

คณะสงฆ์ควรส่งเสริมการพัฒนาศักยภาพการศึกษาแก่พระวิปัสสนาจารย์โดยสนับสนุนให้ศึกษาต่อระดับปริญญาบัตรในมหาวิทยาลัยสงฆ์ คือ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หรือมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

1. พระวิปัสสนาจารย์ควรคงกิจวัตรส่วนตัวทุกประเภทในระหว่างช่วงเวลาการสอนธรรม
2. พระวิปัสสนาจารย์ควรจัดสรรเวลาในการต้อนรับผู้มาเยือนไม่ให้ทับซ้อนกับการปฏิบัติหน้าที่พระวิปัสสนาจารย์

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

1. ในการวิจัยครั้งต่อไป ควรศึกษาเกี่ยวกับเทคนิคการสอนกัมมัฏฐานของพระวิปัสสนาจารย์รุ่นใหม่
2. ในการวิจัยครั้งต่อไป ควรศึกษาเกี่ยวกับการจัดการความรู้ของสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดในยุคโลกาภิวัตน์

เอกสารอ้างอิง

- ธานินทร์ ศิลป์จารุ. (2551). *การวิจัยและวิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติ SPSS* (พิมพ์ครั้งที่ 9). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ปิสซิเนสอาร์แอนด์ดี.
- พระครูปลัดนิคม นาควโร. (2557). *รูปแบบการสอนวิปัสสนาภาวนาของพระวิปัสสนาจารย์ วัดสุวรรณประสิทธิ์ กรุงเทพมหานคร* (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระครูปลัดสัมพิพัฒน์ธรรมจารย์. (2561). *รูปแบบสมรรถนะพระวิปัสสนาจารย์แนวพุทธจิตวิทยา* (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระครูวิจิตรธรรมวิภา (บุญเลิศ ปญญาวุธ). (2562). การพัฒนาการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมของสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดประจวบคีรีขันธ์. *วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์*, 8(3), 53.
- พระครูโสภณปุรารักษ์ (2555). *การบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์ด้านการอบรมการปฏิบัติธรรมของวัด ในอำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี* (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระญาณกร ปุณณโก. (2561). *การพัฒนาศักยภาพพระวิปัสสนาจารย์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ ภาค 2* (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2553). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, (พิมพ์ครั้งที่ 18). นนทบุรี: โรงพิมพ์พิมพ์การพิมพ์.

พระมหากังวาล ธีรธมฺโม. (2557). *การพัฒนาประสิทธิภาพการบริหารจัดการสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด* (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

โสภณ เทียนศรี. (2558). *รูปแบบและเทคนิคการสอบอารมณ์พระวิปัสสนาจารย์ไทย* (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.